

ЛИСТУВАННЯ ЙОГАННА БУГЕНХАГЕНА З ЄВАНГЕЛІЧНИМИ ПРАВИТЕЛЯМИ ЯК КОМПЛЕКС ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ ЛЮТЕРАНСЬКОЇ КОНФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ

У статті проаналізовано листи реформатора Йоганна Бугенхагена до правителів євангелічних територій. Схарактеризовано основні теми листування реформатора та його підходи до вирішення конфесійно-політичних проблем. Розглянуто погляди Бугенхагена на організацію Євангелічно-Лютеранської Церкви, розвиток освіти, політичні проблеми. Зроблено висновок щодо активної різнобічної участі Бугенхагена у процесі лютеранської конфесіоналізації.

Ключові слова: *Йоганн Бугенхаген, листування, конфесіоналізація, Реформація, Німеччина, церква, князь.*

Події лютеранської конфесіоналізації, яка розгорнулася в Німеччині із 20-х рр. XVI ст., великою мірою визначалися впливом ідеології Реформації на суспільство. Поширення нового віровчення, перетворення культу, становлення організаційного устрою Євангелічної Церкви, реформи у сфері освіти, реорганізація системи доброчинності — успішність усіх цих процесів залежала від того, наскільки вони будуть підтримані місцевим населенням. Реформатори були особливо зацікавлені в наданні гарантій підтримки євангелічному рухові з боку територіальної влади, оскільки після завершення Селянської війни 1524–1525 рр. можливість подальшого здійснення реформаційних перетворень визначалася насамперед позицією місцевих князів і магістратів. Тому не дивно, що Мартін Лютер та його прибічники здійснювали активне листування з територіальними правителями Німеччини, а згодом — і з представниками правлячих династій інших держав.

До видатних постатей Реформації, завдяки діяльності яких лютеранська конфесіоналізація стала феноменом німецької, а згодом — і європейської історії, належить Йоганн Бугенхаген. Його внесок в утвердження євангелізму в німецьких землях та за їх межами важко як переоцінити, так і звести лише до одного певного напрямку. До історії лютеранства Бугенхаген увійшов як видатний організатор Євангелічної Церкви та школи, проповідник, теолог, полеміст. Простежити багатогранний характер його участі в лютеранській конфесіоналізації дають змогу різні джерела, зокрема — кореспонденція Бугенхагена.

Листування Йоганна Бугенхагена є комплексом джерел, систематизація яких насамперед є заслугою німецького дослідника О. Фогта. У другій половині

---

* *Каріков Сергій* — кандидат історичних наук, доцент, Національний університет цивільного захисту України, karsan2002@mail.ru

XIX ст. він здійснив збір, упорядкування, підготовку до друку та видання листів реформатора і його адресатів. Згодом зібрання листів Бугенхагена було доповнене (завдяки наполегливим пошукам О. Фогта й О. Клемена) і перевидане. Це видання налічує 305 листів та інших нарративних джерел (автографів, записів), написаних Бугенхагеном і його кореспондентами¹. Крім того, після публікації названої вище збірки у наступні роки дослідниками було знайдено велику кількість листів як самого Бугенхагена, так і адресованих йому — загалом ще близько 200².

В історіографії проблеми листування Йоганна Бугенхагена можна виділити два головні напрямки. Перший з них охоплює характеристики листів віттенберзького реформатора, надані в межах дослідження його біографії К.А.Т. Фогтом³, Г. Герінгом⁴, К. Хармсом⁵. Для біографів Бугенхагена ці листи були корисними джерелами, проте переважно слугували своєрідними ілюстраціями до авторських висновків щодо діяльності реформатора на певному етапі його життя, даючи змогу визначити його позицію в конкретній історичній ситуації. Другий напрямок оформлюється пізніше, наприкінці XX — на початку XXI ст., коли зростає інтерес до проблем соціальної історії. Серед сучасних дослідників Реформації і конфесіоналізації до листування Йоганна Бугенхагена зверталися, зокрема, такі автори, як С. Петтке⁶, Е. Кох⁷, Г.-Г. Ледер⁸, Р. Шмідт⁹, М. Шварц Лаустен¹⁰. В їхніх працях кореспонденція реформатора вже була представлена як самостійний предмет дослідження, однак при цьому переважно вивчалися

---

¹ Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — XXI, 727 S.

² Leder H.-G. Bugenhagen und König Christian III. von Dänemark — Anmerkungen zu ihrem Briefwechsel / H.-G. Leder // Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus — Vom Reformator zum Reformator. — Frankfurt am Main: Lang, 2002. — S. 409.

³ Vogt K.A.T. Johannes Bugenhagen Pomeranus / K.A.T. Vogt. — Elberfeld: Friderichs, 1867. — 442 s.

⁴ Hering H. Doctor Pomeranus, Johannes Bugenhagen. Ein Lebensbild aus der Zeit der Reformation / H. Hering. — Halle: Verein für Reformationsgeschichte, 1888. — 175 s.

⁵ Harms K. D. Johann Bugenhagen / K. Harms. — Bielefeld: Bechaf, 1958. — 124 s.

⁶ Pettke S. Zwei Briefe Bugenhagen an den Rostocker Rat 1530/1531 / S. Pettke // Johannes Bugenhagen. Gestalt und Wirkung. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1984. — S. 118–143.

⁷ Koch E. Das Schicksal von Bugenhagens Visitationswerk in Braunschweig-Wolfenbüttel im Lichte eines unveröffentlichten Briefes an Bugenhagen / E. Koch // Johannes Bugenhagen. Gestalt und Wirkung. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1984. — S. 168–182.

⁸ Leder H.-G. Bugenhagen und König Christian III. von Dänemark — Anmerkungen zu ihrem Briefwechsel / H.-G. Leder // Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus — Vom Reformator zum Reformator. — Frankfurt am Main: Lang, 2002. — S. 409–430.

⁹ Schmidt R. Johannes Bugenhagen als Mittler in den politischen Eheverhandlungen zwischen Pommern und Sachsen 1535/36. Ergänzungen zum Bugenhagen-Briefwechsel / R. Schmidt // Schmidt R. Das historische Pommern: Personen — Orte — Ereignisse. — Köln-Weimar-Wien: Böhlau, 2009. — S. 334–353.

¹⁰ Schwarz Lausten M. Bugenhagen und Dänemark / M. Schwarz Lausten // Der späte Bugenhagen. — Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2011. — S. 229–240.

окремі листи Бугенхагена і його адресатів, що стосувалися питань суспільного життя конкретного регіону або країни.

На нашу думку, з урахуванням великого обсягу кореспонденції Йоганна Бугенхагена і широти її проблематики, є доцільним згрупувати листи віттенберзького реформатора у певні комплекси. Критерієм такого групування можуть бути визначені певна особа / орган влади, з якими реформатор здійснював листування. Предметом нашого дослідження у межах цієї статті постає комплекс політичного листування Бугенхагена з представниками територіальної влади. Хронологічні межі статті охоплюють період 1524–1558 рр. — від початку листування Бугенхагена з євангелічними правителями до смерті реформатора.

Адресатами листів Йоганна Бугенхагена у 20–50-х рр. XVI т. були впливові політичні діячі: король Данії Крістіан III, курфюрсти Саксонії Фрідріх Мудрий, Йоганн Стійкий та Йоганн Фрідріх Великодушний, герцог Альбрехт Пруський, герцоги Філіп і Барнім Померанські, ландграф Філіп Гессенський, князі Йоахім і Георг Анхальтські та ін. Активне листування віттенберзького реформатора з правителями різних євангелічних територій, на нашу думку, пояснюється як провідною роллю Віттенберга в поширенні лютеранства, так і участю самого Бугенхагена у цьому процесі. В одних випадках Бугенхаген виконує функцію порадника, надаючи в листах пропозиції щодо особливостей здійснення Реформації в певному регіоні. В інших випадках листи реформатора стосуються його безпосередньої участі у подіях конфесійно-політичного життя, що мали місце у німецьких територіях та за їх межами.

Варто звернути увагу на те, що у 1524–1535 рр. листування Йоганна Бугенхагена з євангелічними князями і магістратами ще не набуло масштабного характеру. Серед 50 листів цього періоду, надрукованих у виданні О. Фогта, лише 11 належать до зазначеного комплексу кореспонденції: 8 листів самого Бугенхагена (1 з них написаний у співавторстві з Лютером і Меланхтоном), 3 — адресовані йому. На нашу думку, ці джерела характеризують початковий етап лютеранської конфесіоналізації, коли тільки оформлювалися головні методи і засоби її здійснення. Бугенхаген, який з 1523 р. обіймав посаду пастора євангелічної общини Віттенберга, брав активну участь у цьому процесі. Вивчення його кореспонденції допомагає зрозуміти, як поступово ускладнювалися завдання реформатора і розширювалися межі його діяльності, що допомогло утвердженню лютеранства в різних регіонах Німеччини.

Особливе місце серед територіальних князів, які стали адресатами листів Йоганна Бугенхагена вже у 20-х — першій половині 30-х рр. XVI ст., посідають правителі курфюршества Саксонського — Фрідріх Мудрий, Йоганн Стійкий, Йоганн Фрідріх Великодушний. Саме на території, підвладній цим князям, розпочалася основна діяльність Бугенхагена-реформатора. Його підпорядкованість владі територіальних правителів певною мірою зумовила особливості форми та змісту листування Бугенхагена з саксонськими курфюрстами. У багатьох випадках воно здійснювалося, коли реформатор або перебував за межами курфюршества Саксонського, або повертався на його територію після праці в інших регіонах, або планував виконати подібну працю. Відповідно листи Бугенхагена до саксонських курфюрстів — це, насамперед, звіти про певні події, які стосувалися ключових напрямів діяльності віттенберзького реформатора.

14 вересня 1524 р. Йоганн Бугенхаген пише листа курфюрсту Фрідріху, присвяченого можливості поїздки реформатора до Гамбурга з метою здійснення перетворень церковної організації в цьому місті на засадах евангелізму. Відповідне запрошення віттенберзький пастор отримав від гамбурзької евангелічної общини св. Миколая. У випадку надання згоди курфюрста він збирався вирушити до Гамбурга і перебувати там протягом півроку, щоб проповідувати евангелічне вчення «попри заперечення трьох сотень ченців та попів»¹¹. Дозвіл було отримано, проте виконати поставлене завдання Бугенхаген не зміг. 12 листопада 1524 р. гамбурзька Рада висловила протест з приводу його призначення на посаду, і реформатор змушений був залишити місто. Офіційним мотивуванням протесту було посилення на постанову Другого Нюрнберзького рейхстагу 1524, яка підтверджувала рішення Вормського рейхстагу 1521 р. щодо заборони лютеранського вчення на території Священної Римської імперії¹². Негативне ставлення міської верхівки до запрошення Бугенхагена пояснюється тим, що в раді Гамбурга переважали консервативні представники міського патриціату (насамперед — купецтва). Вони були пов'язані з римсько-католицьким духовенством як економічними інтересами, так і родинними узами, тому цілком зрозумілим є їх вороже ставлення до пропозицій бюргерства.

Наступне запрошення надійшло до Бугенхагена 6 лютого 1525 р. від ради Данціга. Склад зазначеного органу територіальної влади за деякий час до того під тиском місцевого бюргерства було переобрано, внаслідок чого (на відміну від Гамбурга) більшість у раді утворили прибічники Реформації. Данцізькі ратмани запропонували Бугенхагену допомогти їм у здійсненні евангелічних перетворень у місті протягом одного-двох років¹³. Мартін Лютер не заперечував проти участі свого соратника в перетворенні церковного устрою Данціга, однак запрошення було відхилене віттенберзькою общиною, представники якої обґрунтували відмову надмірною зайнятістю свого пастора¹⁴.

У другій половині 20-х — на початку 30-х рр. XVI ст. Йоганн Бугенхаген здійснив декілька виїздів до міст Північної Німеччини, у яких раніше було розпочато реформаційні перетворення (Брауншвейг, Гамбург, Любек), з метою укладання евангелічних церковних статутів. Успішне виконання цього завдання забезпечило йому широку відомість за межами Віттенберга, зумовивши численні звернення з боку евангелічних магістратів по допомогу у вирішенні організаційних питань церковного устрою. Так, зокрема, рада Герліца у листі від 15 жовтня 1530 р. прохала Бугенхагена порадити їм гідного кандидата на посаду

---

¹¹ Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 18–19.

¹² Klemenz D. Das Religionsunterricht in Hamburg von der Kirchenordnung von 1529 bis zum staatlichen Unterrichtsgesetz von 1870 / D. Klemenz. — Hamburg: Christians, 1971. — S. 19.

¹³ Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 27.

¹⁴ Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus — Leben und Wirken (1485–1558) / H.-G. Leder // Johannes Bugenhagen: Gestalt und Wirkung. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1984. — S. 20.

місцевого проповідника, який у зв'язку з одруженням залишив служіння¹⁵. Листи Бугенхагена до ради Ростоків від 1 липня 1531 р. і від 24 листопада 1531 р. також можуть розглядатися як складова його церковно-організаційної діяльності¹⁶. У першому із цих листів йдеться про призначення міського проповідника, на посаду якого Бугенхаген рекомендував кандидатуру колишнього любецького проповідника Реймара, наголошуючи на дотриманні останнім «чистоти віросповідання» відповідно до євангелічного віровчення¹⁷. У другому листі мова йде про необхідність неухильного дотримання проповідниками ключових положень євангелічної доктрини¹⁸. Звернення з боку міських рад засвідчують, що Віттенберг тривалий час залишався ідейним центром лютеранської конфесіоналізації в німецьких землях.

У середині 30-х рр. XVI ст. Йоганн Бугенхаген взяв активну участь у здійсненні візитацій у Саксонії, що позначилося і на змісті його кореспонденції. Оскільки проведення візитацій перебувало під контролем територіальної світської влади, закономірно, що тема перевірок євангелічних парафій знайшла висвітлення у листуванні Бугенхагена з правителем курфюршества Саксонського. Перше зафіксоване письмове звернення Бугенхагена до курфюрста Йоганна Фрідріха датується 9 травня 1534 р. Офіційний характер звернення визначив його основний зміст: у цьому листі Бугенхаген й інший відомий теолог Юстус Йонас повідомляли саксонського правителя про підсумки візитації у парафії Швайніц, яка здійснювалася в березні того року, а також про заплановану перевірку парафії Бельциг. Внаслідок від'їзду частини членів візитаційної комісії, які представляли саксонське дворянство, спричиненого їх участю у князівських зборах, теологи не мали змоги вчасно завершити перевірку. Тому візитація в парафії Бельциг була призупинена: в підсумку вона була здійснена в першій половині листопада 1534 р.¹⁹ У листі Бугенхаген повідомляв курфюрста про відкладання перевірки, що спричинилося не тільки від'їздом візитаторів-дворян, а й неврегульованою ситуацією навколо церковних будівель²⁰. Це засвідчує, що секуляризація церковного майна, на право розпорядження яким активно претендувало місцеве дворянство, належала до актуальних проблем лютеранської конфесіоналізації.

---

¹⁵ Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 100.

¹⁶ *Pettke S. Zwei Briefe Bugenhagen an den Rostocker Rat 1530/1531 / S. Pettke // Johannes Bugenhagen. Gestalt und Wirkung. — Berlin: Evangelische Verlagsanstalt, 1984. — S. 118.*

¹⁷ Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 105.

¹⁸ Ibid. — S. 109.

¹⁹ *Leder H.-G. Wittenberger Alltag. Bugenhagen in Wittenberg (Mai 1532 bis November 1534) / H.-G. Leder // Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus — Vom Reformator zum Reformator. — Frankfurt am Main: Lang, 2002. — S. 306.*

²⁰ Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 130.

Під час проведення візитації на території Бельцига в листопаді 1534 р. Йоганн Бугенхаген отримав запрошення взяти участь у роботі ландтагу Померанії у Трептові, на якому планувалося затвердити євангелічний церковний статут території. У листі Бугенхагена до померанських герцогів Барніма та Філіпа від 9 листопада 1534 р. реформатор, отримавши дозвіл курфюрста Йоганна Фрідріха, повідомляє адресатів про згоду взяти участь у перетвореннях церковного життя в Померанії²¹. Відгукнувшись на герцогську пропозицію, реформатор на деякий час повернувся до рідної землі (він народився в померанському містечку Воллін, навчався у Грейфсвальдському університеті, а в 1504–1520 рр. був ректором школи та вікарієм монастиря у Трептові). На засіданні Трептовського ландтагу 13–14 грудня 1534 р. представники померанського духовенства, дворянства та міст схвалили герцогське рішення щодо запровадження Реформації і доручили Йоганну Бугенхагену очолити її проведення. У січні 1535 р. написаний реформатором рукопис Померанського церковного статуту було передано до друкарні. Надалі на його основі було здійснено візитації церковних парафій Померанії, після чого в серпні 1535 р. Бугенхаген повернувся до Віттенберга.

З другої половини 30-х рр. XVI ст. зростає як кількість адресатів політичної кореспонденції Йоганна Бугенхагена, так і її інтенсивність. На нашу думку, активізація листування пояснюється тим, що внаслідок попередньої наполегливої діяльності у Віттенберзі і за його межами Бугенхаген набув великого авторитету серед прибічників лютеранства, зокрема — у владних колах. Найбільш масштабною за кількістю одиниць частиною досліджуваного нами комплексу джерел є листування Бугенхагена з королем Данії Крістіаном III. До нашого часу збереглося більш як 50 листів, написаних реформатором, і близько 40 листів короля. Дослідники зазначають, що тон цього листування переважно є не офіційним, а сердечним з обох боків²². Невимушеність спілкування між реформатором та королем може бути пояснена тією винятково важливою роллю, яку Бугенхаген відіграв в утвердженні лютеранства в Данії, що безпосередньо позначилося і на політичних успіхах Крістіана III.

Листування Бугенхагена з Крістіаном III розпочалося у другій половині 30-х р. XVI ст., після завершення масштабної громадянської війни в Данії 1534–1536 рр. (т. зв. «графської чвари»). Військо Крістіана III, обраного королем державною радою Данії в 1534 р., спочатку придушило селянське повстання, а згодом — об'єднані сили данських міст і Любека; після тривалої облоги у 1536 р. капітулював Копенгаген²³. Перемога Крістіана III звільнила Данію від засилля ганзейських купців, вивела її зі стану перманентного внутрішнього розколу, розчистила шлях для майбутнього утвердження абсолютизму²⁴. Після

²¹ Ibid. — S. 135.

²² Schwarz Lausten M. Bugenhagen und Dänemark / M. Schwarz Lausten // Der späte Bugenhagen. — Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2011. — S. 238.

²³ Кан А.С. История скандинавских стран / А.С. Кан. — М.: Высшая школа, 1980. — С. 55.

²⁴ Подаляк Н. Могутня Ганза. Комерційний простір, міське життя і дипломатія XII–XVII століть / Н. Подаляк. — К.: Темпора, 2009. — С. 303.

цього Крістіан III, заарештувавши католицьких єпископів, здійснив вилучення земель духовенства на користь корони і перебудував церковну організацію. Він реорганізував систему державного управління, створивши новий орган — ріксдаг, до якого увійшли 19 членів колишньої державної ради і 1200 делегатів від дворян, міщан та селян. При цьому всі члени новоствореного ріксдагу заздалегідь дали згоду на рішення короля щодо скасування католицької обрядовості, закриття монастирів і впровадження євангелічного богослужіння²⁵. Для успішного завершення Реформації в країні Крістіан III звернувся за підтримкою до Віттенберга.

У листі Бугенхагена до Крістіана III від 3 грудня 1536 р. йдеться про можливість участі реформатора в організаційному перетворенні церковного устрою Данії. Дякуючи Крістіану III за виявлену довіру у справі запровадження «добрих церковних статутів» на території королівства, Бугенхаген докладно перелічує питання, які мають бути регламентовані цими статутами (утримання церковного майна, церков, шкіл, забезпечення проповідників, учителів, турбота про незаможних і хворих осіб, бідних студентів, проведення щорічних візитацій та ін.). Реформатор при цьому посилається на успішний досвід вирішення зазначених проблем у межах церковної організації курфюршества Саксонського²⁶. Імовірно, глибоке розуміння Бугенхагеном різних аспектів функціонування церковної організації, набуте внаслідок безпосередньої участі в її практичному перетворенні на території німецьких міст і князівств, зумовило вибір Крістіаном III його кандидатури на місце організатора Реформації в Данії.

16 травня 1537 р. курфюрст Йоганн Фрідріх звернувся до Бугенхагена з листом, у якому повідомляв про надання ним згоди на пропозицію Крістіана III щодо участі віттенберзького реформатора у розробці церковного статуту Данії²⁷. 5 липня 1537 р. Бугенхаген вирушає до Копенгагена. 12 серпня 1537 р. (на день народження короля) він здійснив коронацію Крістіана III і його дружини²⁸. Запрошення віттенберзького реформатора до двору короля Данії для коронації і подальшого здійснення Реформації у країні, на наш погляд, засвідчило зростання політичної ролі курфюршества Саксонського не тільки у Священній Римській імперії, але й за її межами.

Дворічна праця в Данії збагатила реформатора новим досвідом, свідченням чого є його листування 1537–1539 рр. Зокрема, у листі від 21 листопада 1537 р. Бугенхаген вітає Крістіана III з успішним прибуттям до Голштейна і одночасно обговорює ключові проблеми діяльності новоствореної церковної організації: здійснення ординації священнослужителів, які надалі мали проводити візитації,

---

²⁵ *Геделунд Л.Н.* История Дании / Л.Н. Геделунд; пер. с датск. — СПб. — М.: Изд. т-ва М.О. Вольфа, 1907. — С. 132–133.

²⁶ *Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt.* — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 142–143.

²⁷ *Ibid.* — S. 149.

²⁸ *Leder H.-G.* Bugenhagens reformatorisches Wirken in Dänemark / H.-G. Leder // *Leder H.-G. Johannes Bugenhagen Pomeranus — Vom Reformier zum Reformator.* — Frankfurt am Main: Lang, 2002. — S. 378.

читання євангелічних лекцій, реформування університету в Копенгагені²⁹. Важливість зазначених питань пояснюється пильною увагою, яку данський король приділяв розбудові євангелічної церковної організації. Так, замість колишніх католицьких єпископів він призначив сімох суперінтендентів, які, так само, як і священники, отримували платню від уряду³⁰. Ординацію нових суперінтендентів у вересні 1537 р. здійснив саме Йоганн Бугенхаген³¹.

Своєрідним підсумковим звітом про реформаторську діяльність Йоганна Бугенхагена в Данії є лист до курфюрста Йоганна Фрідріха, написаний наступного дня після повернення реформатора до Віттенберга — 5 липня 1539 р. Реформатор, зокрема, повідомляв курфюрста про події рейхстагу в Оденсе. На цих зборах 9 червня 1537 р. було офіційно затверджено підготовлений Бугенхагеном церковний статут, ідейною основою якого стало «вчення Євангелія». Статут, перекладений данською мовою з написаного реформатором латинського тексту, було урочисто скріплено печатями короля Крістіана III і королівської ради³². Цей документ став основою подальшого розвитку Євангелічно-Лютеранської Церкви Данії.

Успішне виконання Йоганном Бугенхагеном обов'язків реформатора церковної організації протягом перебування в Данії зумовило продовження його листування з Крістіаном III. Зокрема, 13 березня 1541 р. данський король звернувся до Бугенхагена з пропозицією посісти вакантну посаду єпископа Шлезвіга. Крістіан III посилався на передсмертне побажання попереднього єпископа Готтшалка, який сподівався, що його наступником стане «вчений християнин, який проповідує слово Боже чисто, ясно та правдиво»³³. Дякуючи за пропозицію, Бугенхаген, хоч і не погодився на постійну діяльність на запропонованій посаді, взяв участь у здійсненні Реформації в Шлезвігу, наслідком чого став Шлезвіг-Голштейнський церковний статут, підготовлений ним у 1542 р.³⁴

Листування Бугенхагена з Крістіаном III у 40–50-х рр. XVI ст. стосувалося актуальних проблем конфесійно-політичного життя не тільки в Данії, але і в Німеччині. Так, у листі Бугенхагена до Крістіана III від 20 серпня 1546 р. головну увагу приділено початковим подіям Шмалькальденської війни. Дії імператора Карла V і папства пов'язуються автором з підступами диявола, «що

---

²⁹ Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 156.

³⁰ Геделунд Л.Н. История Дании / Л.Н. Геделунд; пер. с датск. — СПб. — М.: Изд. т-ва М.О. Вольфа, 1907. — С. 133.

³¹ Schwarz Lausten M. Bugenhagen und Dänemark / M. Schwarz Lausten // Der späte Bugenhagen. — Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2011. — S. 234.

³² Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 196.

³³ Ibid. — S. 220–221.

³⁴ Die Schleswig-Holsteinische Kirchenordnung von 1542 / Hg. v. E. Michelsen. — Kiel: Jansen, 1920. — H. 2. — XVII, 202 S.

піднісся над бідолашним християнством так високо, як тільки можливо»³⁵. Драматизм цих рядків визначався прагненням реформатора знайти підтримку для захисту євангелічного віровчення. Імовірно, Крістіан III видавався Бугенхагену політичним діячем, здатним надати німецьким протестантам необхідну допомогу. Однак правитель Данії стримано поставився до перспективи збройного протистояння з імперським угрупованням. Крістіан III, звертаючись до Бугенхагена в листі від 14 жовтня 1546 р., запропонував сподіватися на те, що Бог зможе пом'якшити випробування «своїї бідолашної Церкви», порушивши плани її супротивників³⁶. Тим самим король Данії дотримався обіцянки імператорові Карлу V не допомагати ворогам останнього.

Події Шмалькальденської війни відбито і в листах Бугенхагена до інших євангелічних правителів. Варто зазначити, що реформатор у своїй кореспонденції не постає ретельним хроністом конкретних бойових дій. Його рефлексія набуває більш загального характеру, розкриваючи переживання Бугенхагена від несприятливого для протестантського табору перебігу подій завершального періоду війни у зв'язку з намаганням осмислити перспективи подальшого розвитку Реформації. Так, у листі Бугенхагена до князя Йоахіма Анхальтського від 21 березня 1547 р. сподівання на Бога, «який не залишить наших князів і нас» поєднані з роздумами про те, що «Бог вказує нам всі наші гріхи»³⁷. Імовірно, з наближенням до Саксонії основних імператорських сил реформатори поступово втрачали надії на сприятливий підсумок військових дій.

Поразка протестантських військ у битві при Мюльберзі 24 квітня 1547 р., внаслідок якого було полонено саксонського курфюрста Йоганна Фрідріха, підвела ризик під основними подіями Шмалькальденської війни на території Саксонії. Тим не менш, за таких умов Йоганн Бугенхаген продовжив свою діяльність у Віттенберзі навіть після капітуляції міста перед імперськими військами 19 травня 1547 р. Згодом він висловив свою позицію в листі до герцога Альбрехту Пруського від 1 серпня 1547 р.: «Я повинен... залишатися в своїй Церкві і повинен також тут померти»³⁸. На нашу думку, тональність цих слів визначається не фаталістичною байдужістю до навколишньої ситуації, а готовністю Бугенхагена діяти відповідно до власних переконань навіть за найскрутніших обставин.

Невпинна праця Йоганна Бугенхагена в церковних та університетських стінах стала внеском у поступове відновлення впливу лютеранства не тільки в курфюршестві Саксонському, а й загалом у німецькому суспільстві, результатом чого стало укладання Аугсбурзького миру 1555 р. Усвідомлення Бугенхагеном значущості цієї події для поширення і зміцнення євангелічного віровчення на території Священної Римської імперії засвідчує лист реформатора до Крістіана III від 30 квітня 1556 р., у якому мова йде про становище лютеран в Австрії³⁹.

---

³⁵ Dr. Johannes Bugenhagens Briefwechsel / Hg. v. O. Vogt. — Hildesheim: Olms, 1966. — S. 370.

³⁶ Ibid. — S. 381.

³⁷ Ibid. — S. 392.

³⁸ Ibid. — S. 402.

³⁹ Ibid. — S. 562.

Крім князів, адресатами листів Йоганна Бугенхагена у другій половині 40–50-х рр. XVI ст., як і раніше, залишалися органи міського управління. Їх тематика переважно визначалася практичними проблемами розгортання Реформації. Так, у листі Бугенхагена до ради Аугсбурга від 12 травня 1552 р. мова йшла про здійснення обов'язків міського пастора. При цьому реформатор приділяє велику увагу особистим моральним якостям служителів Євангелічної Церкви міста, наголошуючи на їх вирішальному значенні для утвердження лютеранства⁴⁰.

Таким чином, листування Йоганна Бугенхагена з євангелічними правителями територій і міст дає змогу розкрити низку аспектів лютеранської конфесіоналізації. Воно є переконливим доказом як масштабності, тривалості та різноплановості проведення заходів щодо зміцнення територіальної організації Євангелічно-Лютеранської Церкви, у яких брав участь віттенберзький реформатор, так і складності здійснення цих заходів. Кореспонденція Бугенхагена засвідчує його постійну увагу до практичних проблем діяльності Церкви, наполегливість у досягненні поставлених цілей, ґрунтовні теологічні знання, глибоку відданість євангелічному вченню. Подальшими перспективами її дослідження є вивчення листування Йоганна Бугенхагена з реформаторами, гуманістами, бюргерами, що дасть змогу глибше розкрити головні напрямки лютеранської конфесіоналізації.

ПЕРЕПИСКА ИОГАННА БУГЕНХАГЕНА С ЕВАНГЕЛИЧЕСКИМИ ПРАВИТЕЛЯМИ КАК КОМПЛЕКС ИСТОЧНИКОВ ПО ИСТОРИИ ЛЮТЕРАНСКОЙ КОНФЕССИОНАЛИЗАЦИИ

Сергей Кариков (кандидат исторических наук, доцент, Национальный университет гражданской защиты Украины, karsan2002@mail.ru)

В статье проанализированы письма реформатора Иоганна Бугенхагена к правителям евангелических территорий. Охарактеризованы основные темы переписки реформатора и его подходы к решению конфессионально-политических проблем. Рассмотрены взгляды Бугенхагена на организацию Евангелическо-Лютеранской Церкви, развитие образования, политические проблемы. Сделан вывод относительно активного разностороннего участия Бугенхагена в процессе лютеранской конфессионализации.

Ключевые слова: *Иоганн Бугенхаген, переписка, конфессионализация, Реформация, Германия, церковь, князь.*

---

⁴⁰ Ibid. — S. 529.

THE CORRESPONDENCE OF JOHANNES BUGENHAGEN TO EVANGELICAL RULERS AS A COMPLEX OF SOURCES FOR THE HISTORY OF LUTHERAN CONFSSIONALIZATION

Sergiy Karikov (Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, National University of Civil Defence of Ukraine, karsan2002@mail.ru)

The article analyzes the reformer Johannes Bugenhagen's letters to governors of evangelical territories. Major themes of letters of the reformer and his confessional approaches to solution of political problems are characterized. Bugenhagen's views on the organization of the Evangelical Lutheran Church, the development of education, political problems are considered. The conclusion about active participation of Bugenhagen in the Lutheran confessionalization is made.

Keywords: *Johannes Bugenhagen, correspondence, confessionalization, Reformation, Germany, church, prince.*